

**A. K. Uledov: Obščestvennaja psichologija i ideologija** (Společenská psychologie a ideologie)

Moskva, Mysl 1985, 268 s.

Práce je průřezem tvorby jednoho z předních sovětských sociálních psychologů. Je významným přínosem pro analýzu duchovního života rozvinuté socialistické společnosti, a to z hlediska vzájemného vztahu společenské psychologie a ideologie. Kniha je členěna na relativně tři samostatné části, v nichž je vzájemný vztah společenské psychologie a ideologie posuzován v úrovni společenského vědomí, duchovní sféry společenského života a způsobu života.

V první kapitole se autor věnuje metodologii zkoumání vzájemného vztahu společenské psychologie a ideologie. Mezi nejdůležitější otázky zkoumání společenského vědomí zařazuje víceaspektovou analýzu, vyjasnění kategoriálního významu pojmu, zdůvodnění kritérií strukturování společenského vědomí a objasnění sociální podmíněnosti úrovní analýzy vzájemného vztahu jeho komponentů. Vyřešení těchto otázek podmiňuje chápání vzájemného vztahu společenské psychologie a ideologie.

Zdůrazňuje, že zkoumání společenského vědomí z různých aspektů (gnoseologického, sociologického, konkrétně historického a dalších) nachází široké uplatnění. Zároveň ukazuje, že ne všichni vědci pracovníci v oblasti zkoumání společenského vědomí sdílí tento názor a poukazuje na nesprávnost jejich přístupu. Sociologický přístup podle Uledova spočívá v analýze zpětného pohybu idejí, názorů atd., tj. ve zkoumání jejich realizace v životě společnosti a jejich masového rozšíření. Sociologie zkoumá procesy přeměny idejí ve společenskou sílu, projevy aktivity vědomí, jeho působení na společenské bytí z hlediska třídních zájmů. V pozornosti zájmu tedy je pohyb idejí od subjektu k objektu. To je proces reálného fungování znalostí, vědomí. Uledov dokazuje, že sociologický přístup je založen na gnoseologickém a pomáhá prohloubit učení o společenském vědomí, jeho fungování a úloze ve společnosti. Při sociologické analýze je nutné odpovědět na otázky: kdo je nositelem daných idejí, jaká je úloha těchto idejí ve společnosti, jaké plní funkce, jaký je efekt jejich působení atd.

Dále se práce zabývá kategoriálním významem pojmu „společenské vědomí“, který správně určuje jako vzájemný vztah se společenským bytím. Odtud vyplývá, píše autor, že chápat strukturu společenského vědomí a vzájemný vztah společenské psychologie a ideologie je možné pouze tehdy, když se budeme řídit současně gnoseologickým a sociologickým aspektem.

V další části první kapitoly pak ukazuje sociální podmíněnost vzájemného vztahu společenské psychologie a ideologie s tím, že tento vztah je konečnou podmíněnou úrovní rozvoje společnosti. Vysvětluje, proč je vznik a fungování ideologie oprávněně spojeno se vznikem tříd. Opírá se o tvrzení klasiků marxismu-leninismu, zvláště pak o závěry V. I. Lenina, který mimo jiné zdůvodnil objektivní podmíněnost tohoto vztahu. Ukázal, že psychologie třídy je dostatečně ucelený výraz jejího duchovního stavu, osobitý ukazatel jejího postavení ve společnosti, její politické vyspělosti.

Mezi další a nanejvýš stabilní komponenty společenské psychologie zařazuje autor psychologický rys třídy, představovaný jazyky, tradicemi a dalšími stejně stabilními útvary. Objasňuje úlohu subjektivního faktoru v historii a dokazuje, že společenská psychologie vystupuje jako jeho nutná stránka. Zastává názor, že subjektivní faktor nelze chápat jako sociální činnost nebo subjekt činnosti, ale jako vlastnosti subjektu projevující se v činnosti, především vlastnosti ideologické a sociálně psychologické. Uvádí, že sociálně psychologické charakteristiky (uvědomělost, organizovanost, cílevědomost, entuziasmus a další) můžeme posuzovat jako velmi důležité komponenty subjektivního faktoru, neboť se projevují v činnosti třídy a jiných sociálních skupin a jsou stimuly a motivy k jejich činnosti a chování. Psychologie třídy je tedy projevem jejího duchovního stavu, neoddelitelným komponentem subjektivního faktoru, spojeným s ideologií, protože další sociálně psychologické charakteristiky (např. rozhořčení, nespokojenost se svým postavením) jsou právě příznivou půdou pro vznik, vypracování a osvojení si vědecké ideologie. Uledov dále rozvíjí tezi klasiků marxismu-leninismu, že ideologie vyrůstá z vědy, a ne pouze z živelného dělnického hnutí, ale že současně je nutné chápat význam společenské psychologie jako prostředku emocionálního zesílení ideologického působení na masy. Všímá si vzájemného vztahu

společenské psychologie a ideologie do doby jejich vyčlenění v třídní vědomí. Ukazuje vzájemný vztah ideologie a společenské psychologie v buržoazní společnosti. Píše, že v rovině sociologické analýzy můžeme hovořit pouze o obecných tendencích takového vztahu, například o tendenci manipulace masovým vědomím apod., a že tato manipulace se uskutečňuje prostřednictvím široce rozvinuté a důkladně členěné propagandy v zájmu buržoazie. Poté si všímá změn, k nimž dochází při přechodu společnosti od kapitalismu k socialismu, kdy ve společnosti se stávají vládnoucí komunistická ideologie a kolektivistická psychologie dělnické třídy. Zdůrazňuje, že k takovému změně nedochází okamžitě, ale je nutné ještě celé období přeměny ekonomického, politického, sociálního a duchovního života společnosti — období ostrého boje s buržoazní ideologií a psychologií, výchovy nového člověka. Dále se zabývá příčinami negativních jevů ve vědomí a jednání některých lidí a cestami jejich odstranění (běžné vědomí a jeho vliv na masové vědomí).

Na základě teze o sociální a konkrétně historické podmíněnosti vzájemného vztahu ideologie a společenské psychologie vyčleňuje autor tři typy spojení: vztah mezi ideologií vykořisťované třídy a soukromovlastnickou psychologií, mezi komunistickou ideologií a buržoazní (maloburžoazní) psychologií a mezi komunistickou ideologií a kolektivistickou společenskou psychologií. Toto vydělení umožňuje konkretizovat vzájemný vztah společenské psychologie a ideologie v určitých historických typech společenského vědomí a tím lépe ukázat zákonitosti jeho rozvoje. Uledov zdůrazňuje, že vzájemným vztahem společenské psychologie a ideologie se zabývá jako komponentem socialistického společenského vědomí. Je třeba mít na zřeteli specifiku vědomí nové společnosti. Specifika spočívá především v tom, že vědomí socialistické společnosti je projevem společenského bytí v idejích, názorech, myslích, náladách a dalších duchovních útvarech sdílených všemi třídami a sociálními skupinami společnosti. Další specifikou socialistického společenského vědomí jsou takové rysy, jako kolektivismus, socialistické vlastenectví a internacionalismus, humanismus, smysl pro občanskou povinnost apod. Zdůrazňuje i vzrůstající úlohu vědy ve společenském vědomí rozvinuté socialistické společnosti. Mezi specifiky socialistického společenského vědomí patří i projevy a změny jeho struktury, jako například vydělení (vedle politického) morálního i ekonomického vědomí.

Autor poukazuje dále na to, že v literatuře o společenském vědomí se specifika společenské psychologie a ideologie, jejich vzájemný vztah posuzují hlavně z gnozeologického hlediska. Vysvětluje nedostatky aplikace pouze tohoto hlediska. Úplnější a objektivnější představu o společenské psychologii dostaneme, když budeme daný problém analyzovat i z jiných aspektů, zvláště pak ze sociologického. Tento víceaspektový přístup dovoluje určit základní úrovně vzájemného vlivu společenské psychologie a ideologie.

*Ve druhé kapitole* Uledov analyzuje vzájemný vztah společenské psychologie a ideologie z hlediska společenského vědomí. Zdůrazňuje, že společenské vědomí představuje nutnou stránku sociálního života. Na základě porovnání s pojmy vědomí, sociální poznání, vědomí společnosti ukazuje, proč není možné tyto pojmy ztotožňovat se společenským vědomím, a současně objasňuje, jaký je jejich vztah se společenským vědomím. Správně uvádí, že používání pouze pojmu společenské vědomí pro označení duchovní reality konkrétní společnosti je zjevně nedostatečné a je nutné více používat pojem vědomí společnosti.

Poté se zabývá strukturou společenského vědomí. Mezi komponenty společenského vědomí zařazuje sféry, druhy vědomí, vědecko-teoretické a běžné vědomí, specializované a masové vědomí, typy společenského vědomí a další útvary. Píše, že mezi vědeckými pracovníky není shoda, pokud jde o kritéria struktura, jsou udávány různé jiné komponenty a různé je vykládán jejich obsah. Přitom ovšem vydělení komponentů je pouze jedna stránka postžení struktury společenského vědomí. Druhou stránku tvoří zkoumání vzájemných souvislostí mezi komponenty. Autor dále ukazuje rozdíly gnozeologické a sociologické analýzy společenských vztahů. Důraz klade na sociologickou analýzu, protože ukazuje sociální podstatu společenských vztahů (materiálních a ideologických) a umožňuje zkoumat specifický druh společenských vztahů — sociální vztahy. Píše, že lidská činnost a vztahy existují v jednotě a právě tato jednotu, která se realizuje ve společenské praxi, dovoluje vyjasnit jejich úlohu a místo ve vztahu ke společenskému vědomí.

Objasňuje také specifiku společenské psychologie a ideologie a charakter jejich vzájemné souvislosti. Ukazuje historii představ o společenské psychologii jako specifické sféře společenského vědomí. Dochází k závěru, že máme-li analyzovat společenskou psychologii (1), je důležité organicky spojit gnozeologický a sociologický přístup

---

(1) U nás je ustálen pojem společenská psychika.

v jeden a to sociálně psychologický. To umožňuje studovat společenskou psychologii jako duchovně praktickou sféru životní činnosti společnosti jako celku i jejích jednotlivých sociálních skupin. Jen psychologický či jen sociologický přístup samy nemohou postihnout společenskopsychologické jevy. Pokud nedojde k jejich sblížení, předmět sociální psychologie a jeho určení nebude na vědeckém základu. Uledov poté rozebírá otázku místa sociální psychologie v systému věd o společnosti. Duchovní sféra života společnosti, spojená s reprodukcí společenského vědomí, jeho rozšíření, osvojení si duchovních hodnot atd., podmiňuje potřebu poznání takového komponentu vědomí společnosti, jako je společenská psychologie. S tím souvisí i potřeba rozpracování sociální psychologie jako vědy a objasnění sociálně psychologických mechanismů celé duchovní sféry. V sociální psychologii jsou podle autora nejdůležitější psychologické znalosti.

Autor analyzuje zvláštnosti společenské psychologie, které dávají možnost určit ji jako osobitý jev vyjadřující stav vědomí sociálních skupin společnosti a jejich vztah k jevům skutečnosti. V další části se autor věnuje otázkám ideologie jako teoretického vědomí a třídního uvědomění. Zabývá se specifikou ideologie, která podmiňuje její vzájemnou souvislost se společenskou psychologií. Charakterizuje ideologii jako specifickou sféru společenského vědomí. Při charakteristice ideologie zdůrazňuje její odlišnost od společenské psychologie a současně i její shodu s vědou. Zdůrazňuje, že marxisticko-leninská ideologie má rysy vědeckosti, revolučnosti, humanismu, optimismu apod.

*Ve třetí kapitole* se Uledov zabývá vzájemnou souvislostí společenské psychologie a ideologie v duchovním životě společnosti. V úvodu rozebírá kategorie „materiální život“ a „duchovní život“, protože, jak správně dodává, nejsou v historickém materialismu zcela přesně vymezeny. Poukazuje na to, že jsou často směřovány s kategoriemi společenského bytí a společenského vědomí. Zdůrazňuje, že v literatuře posledních let jsou analyzovány zejména ze sociologického hlediska a jsou považovány za sociologické kategorie nepatřící mezi kategorie historického materialismu.

Duchovní život charakterizuje jako relativně samostatnou sféru — duchovní sféru společnosti a v této souvislosti se zabývá pojmem „duchovní produkce“, duchovními potřebami a hodnotami. Ideologickou činnost i odpovídající vztahy chápe jako podmínku, prostředek a základ realizace vzájemné souvislosti ideologie a společenské psychologie.

Vydělení ideologické oblasti jako podsystemu duchovní sféry dovoluje určit přesněji místo ideologické činnosti v duchovním životě společnosti. V té souvislosti pak autor analyzuje mnohostrannost ideologické činnosti jako proces odrazu skutečnosti (ideově teoretická činnost), vnesení idejí a názorů do vědomí lidí prostřednictvím propagandistické a masové agitační činnosti (proces ideologického působení) a jako proces osvojení si ideologického působení, přeměn idejí a názorů v přesvědčení lidí. Význam příkládá veřejnému mínění a společensko-politické aktivitě lidí a formování vědeckého světového názoru. Světový názor charakterizuje jako splnutí životních cílů, názorů, ideálů, přesvědčení, postojů atd. sociálních subjektů (osobností, skupiny, třídy, národa) vyjadřující vztahy ke skutečnosti. To umožňuje posuzovat jej jako nejdůležitější složku a produkt vzájemného působení ideologie a společenské psychologie; ideologickou činnost pak jako důležitou podmínku a prostředek uskutečňování této vzájemné souvislosti.

Dále se autor zabývá charakteristikou ideologických vztahů jako základu objektivizace vzájemné souvislosti ideologie a společenské psychologie. Zdůrazňuje, že ideologické vztahy krystalizují pod vlivem ideologie i společenské psychologie. Vysvětluje podstatu ideologických vztahů a v této souvislosti zdůrazňuje, že tato sféra proniká do dalších sfér života společnosti, a proto také ideologické vztahy jsou nutnou charakteristikou všech ostatních společenských vztahů. Poté charakterizuje sociálně psychologické vztahy a zdůvodňuje, proč ideologické vztahy ve vlastním smyslu a stejně tak sociálně psychologické dovolují za prvé rozšířit představu o struktuře nadstavbových vztahů a za druhé vyjasnit co nejkonkrétněji základ vzájemné souvislosti ideologie a společenské psychologie. Na základě vydělení sociálně psychologických vztahů se odkrývá cesta k analýze mechanismů vzájemné souvislosti ideologie a společenské psychologie, mezi něž autor zařazuje takové sociologicko-psychologické jevy, jako sugesce, přesvědčování, nápodoba, stereotypy a další, které jsou vnitřními mechanismy uskutečňovaných vztahů a styků. Tyto mechanismy poté charakterizuje a vyděluje z nich základní, mezi něž řadí sugesci, přesvědčování, stereotypy a autoritu s tím, že další mechanismy (např. nápodoba, identifikace zájmů) jsou tak či onak spojeny s fungováním sugesce a přesvědčování.

V samostatné části se věnuje otázce propagandy jako procesu vzájemné souvztaž-

nosti ideologie a společenské psychologie s tím, že chápe propagandu jako důležitou stránku ideologické činnosti.

*Ve čtvrté kapitole* se autor zabývá problematikou vzájemné souvislosti společenské psychologie a ideologie ve způsobu života. Pojem „způsob života“ charakterizuje jako celistvý a konkrétní výraz životních činností sociálních subjektů, jako jejich kvalitativní charakteristiku, který zahrnuje také ideologické a sociálně psychologické jevy. Ovšem pouze velice pracně lze oddělit sociálně psychologickou charakteristiku způsobu života od jeho dalších duchovních charakteristik. Je to způsobeno a spojeno s tím, že zde sociálně psychologické a ideologické útvary vystupují v jednotě. Jako příklad rozebírá Uledov vztah osobnosti k práci a sociálně psychologické neboli morálně psychologické klima (atmosféru) kolektivu. Sociálně psychologický aspekt, jak píše dále, předpokládá prosazení rozdílu mezi společensko-psychologickými jevy jako podmínkami způsobu života i jako jeho obsahovými charakteristikami. Mezi tyto charakteristiky zařazuje například specifiku projevu sociální aktivity individua a skupiny, potřeby, hodnoty, zájmy realizované v životě, obvyčeje a další.

V další části se pak zabývá ideologickým aspektem způsobu života, který orientuje výzkumné pracovníky na objasnění reálných idejí a názorů, jimiž se lidé řídí v procesu své životní činnosti. Sepětí mezi ideologickým a sociálně psychologickým aspektem analýzy způsobu života je natolik těsný, že není možné odkrýt způsob života pouze jedním z aspektů. Proto můžeme hovořit o dvou stránkách jednoho aspektu analýzy způsobu života — psychologicko-ideologickým. Dále autor hovoří o takových psychologicko-ideologických útvarech, jako je kolektivismus — jedna z forem projevů kolektivity v životní činnosti lidí — a popisuje základní regulátory této činnosti — sociální normy, veřejné mínění a tradice. Podrobně se zabývá kolektivismem, humanismem a optimismem, které se formují na základě kolektivity. Chápe je jako důležité ideologicko-psychologické principy způsobu života, jako neoddělitelné jeho rysy.

V poslední části této kapitoly objasňuje psychologicko-ideologické regulátory životní činnosti lidí. Vysvětluje zde působení sociálních norem, veřejného mínění a tradic, které ve svém celku tvoří určitý systém zabezpečující životní činnost lidí. Sociální regulace se uskutečňuje jak sociálně psychologickými, tak i ideologickými prostředky vystupujícími v jednotě. Proto sociální normy, tradice a veřejné mínění můžeme považovat za psychologicko-ideologické regulátory životní činnosti lidí socialistické společnosti.

*V páté kapitole* se Uledov zabývá tendencemi sblížení ideologie a společenské psychologie v podmínkách rozvinutého socialismu. Podtrhuje, že socialistická společnost v období své vyspělosti vytváří nutné objektivní předpoklady pro těsné sblížení ideologie a společenské psychologie. Mezi tyto předpoklady řadí především sociální stejnorodost společnosti a zákony jejího rozvoje. Charakterizuje rozvoj socialistické společnosti jako systému, který nevyhnutelně vede ke sblížení za prvé materiální sféry životní činnosti lidí s dalšími sférami a za druhé ke sblížení samotných duchovních útvarů. Sociální stejnorodost pak definuje jako vnitřní jednotu elementů socialistické společnosti jako systému — sfér společenského života, elementů sociálně politických, ideových a morálních. Zkoumání socialistické společnosti jako sociální stejnorodosti předpokládá analýzu jejich komponentů v pohybu, v trvalé změně a rozvoji. Takovýto přístup pak dovoluje ukázat ty vlastnosti systému, které charakterizují stejnorodost nové společnosti.

Kniha je logickým pokračováním práce A. K. Uledova. Svoji tematikou je přínosem jak pro sociologickou, tak pro sociálně psychologickou literaturu. Významný je zejména autorův marxistický rozbor celé řady metodologických otázek formování společenského vědomí z hlediska dialektiky společenské psychologie a ideologie. Kniha je cenným pomocníkem při řešení metodologických problémů sociologických výzkumů socialistického způsobu života a takových sociálně psychologických jevů jako je veřejné mínění, obvyčeje, tradice a další. Přínosem je i pokus o objasnění sociálně psychologických mechanismů, jako jsou například sugesce, přesvědčování, nápodoba, stereotyp, jejich úlohy při rozvoji ideologie a společenské psychologie a jejich vzájemné souvislosti v rozvinuté socialistické společnosti.

*Emil Hanousek*

## **J. Slunéčková: Právní vědomí (Vybrané problémy)**

Praha, Acta Universitatis Carolinae, Iuridica Monographia XLV — 1985, 102 s.

Významnou součástí socialistické výchovy lidí je v současné etapě naší výstavby právní výchova a právní propaganda. Jejím cílem je jednak seznámit co největší množství lidí se socialistickým právem, s jeho hlavními zásadami a alespoň s nejdůležitějšími normami, jednak působit na utváření právního vědomí společnosti,